

Andrzej Kwaśniewski

KIELCE

Podręczniki do historii Kościoła
i wybrane monografie Księdza Profesora
Bolesława Kumora

WSTĘP

Literatura do badań nad dorobkiem naukowym Księdza Profesora Bolesława Kumora złożona jest z bibliografii oraz przyczynkowych artykułów, które wstępnie określają stopień rozpoznania przedmiotu. Bibliografia podmiotowa publikacji ks. Bolesława Kumora została opracowana w 1996 roku¹. W bibliografii podmiotowej ks. Kumora opracowanej przez ks. Stanisława Nabywańca zamieszczone zostały ważniejsze recenzje prac autorstwa ks. Bolesława Kumora. Całościowa bibliografia

¹ S. Nabywaniec, *Wykaz prac drukowanych księdza profesora Bolesława Kumora*, [w:] *AC*, 27 (1995) s. 21–53; M. Lignowski, S. Nabywaniec, *Bibliografia publikacji księdza profesora Bolesława Kumora i prac napisanych pod kierunkiem Księdza Profesora (1956–1996)*, [w:] *RT*, 43 (1996), z. 4, s. 13–74.

podmiotowa została opublikowana po śmierci autora². Nieco światła na życie i dzieło rzuca sprawozdanie z sympozjum naukowego pt. „Ks. Profesor Bolesław Kumor na tle epoki”; Nowy Sącz – Niskowa, 6–7 grudnia 2007 roku. Elektroniczny zapis tego sprawozdania zawiera nieautoryzowane cytaty z wypowiedzi uczestników³.

W refleksji ks. Stanisława Nabywańca ks. Bolesław Kumor występuje „jako profesor uniwersytetu i badacz dziejów organizacji i ustroju Kościoła”⁴. Nieco refleksji na ten temat utrwalił ks. prof. Anzelm Weiss opisując swoją współpracę z ks. Bolesławem Kumorem zwracając więcej uwagi na działania związane z kwestią dydaktyczną⁵. Wybrane pola działalności naukowej ks. Bolesława Kumora zostały omówione w wspomnieniu pośmiertnym zredagowanym przez ks. Anzelma Weissa⁶. Ponadto ks. Weiss w krótkim haśle encyklopedycznym zmieścił typologię nurtów badawczych ks. Bolesława Kumora: geografia historyczna i ustrój Kościoła, edytorstwo źródeł, demografia historyczna, źródłoznawstwo, monografie parafii i podręczniki⁷. Podobny podział rzeczowy dorobku przedstawił ks. prof. Józef Mandziuk. W podziale ks. Mandziuka dodane zostały nurty: biografistyka, recenzje i hasła encyklopedyczne⁸. Cennym przyczynkiem źródłowym są

² J. Mandziuk, *Kumor Bolesław Stanisław*, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, (dalej SPTK) t. 9 (1994–2003), red. J. Mandziuk, Warszawa 2006, s. 339–357.

³ *Seminarium naukowe. Ks. profesor Bolesław Kumor na tle epoki*, Nowy Sącz – Niskowa, 6–7 grudnia 2007 roku, red. H. Szewczyk. [Źródło: https://sadedczanin.info/sites/default/files/repository/publikacje/seminarium_ks_kumor_na_tle_epoki.pdf – dostęp 08.12.2017 r.]

⁴ S. Nabywaniec, *Ksiądz Bolesław Stanisław Kumor jako profesor uniwersytetu i badacz dziejów organizacji i ustroju Kościoła*, RT 43 (1996), z. 4, s. 9–12; tenże, *Ksiądz Bolesław Kumor – profesor uniwersytetu, badacz dziejów, organizacji i ustroju Kościoła*, [w:] AC, (1995) s. 9–20.

⁵ A. Weiss, *Katedra Historii Kościoła w Czasach Nowożytnych Instytutu Historii Kościoła KUL*, [w:] *Rola i miejsce Instytutu Historii Kościoła KUL w historiografii*, red. J. Walakus, Lublin 2010, s. 69–76.

⁶ A. Weiss, *Ks. prof. dr hab. Bolesław Kumor (1925–2002)*, [w:] KPDK, 2 (2003) s. 131–136.

⁷ A. Weiss, *Kumor Bolesław*, [w:] EK, t. 10, Lublin 2004, red. E. Ziemann i in., Lublin 2004, kol. 222–223.

⁸ J. Mandziuk, *Kumor Bolesław*, s. 340–341.

listy ks. Bolesława Kumora do ks. Tadeusza Glemmy. Zawarte są tam informacje m. in. na temat projektów opracowania dziejów diecezji tarnowskiej oraz krakowskiej⁹.

W trakcie analizy dorobku wyselekcjonowano dwa podręczniki oraz cztery monografie. Jako podręczniki zaklasyfikowano ośmioczęściową *Historię Kościoła* oraz dwutomową *Historię Kościoła w Polsce*¹⁰. Na zasadzie pewnej analogii dodano cztery monografie, które mogą służyć jako prace zastępcze do wykładów dziejów diecezji tarnowskiej, krakowskiej oraz przemian struktur kościelnych w XIX i XX wieku¹¹. W trakcie kolekcjonowania recenzji na temat określonego przedmiotu badań narzuca się wniosek, że wybrane pozycje stanowią w dorobku ks. Bolesława Kumora grupę publikacji, które cieszyły się największym zainteresowaniem recenzentów. To zainteresowanie wskazało roboczo na wybrane publikacje jako ważniejsze w dorobku i zdecydowało o wybraniu ich na przedmiot niniejszego artykułu. Kwestia recenzji stanowi tu swoisty – żywotny nurt dyskursu historiograficznego na temat dorobku ks. Bolesława Kumora. Określony przedmiot sześciu tytułów charakteryzuje się bardzo dużą obszernością materiału. Omówienie szczegółowe problemów związanych z wyselekcjonowanym materiałem przekracza rozmiary artykułu. Z tego względu przyjęto założenie analizy wstępnej polegającej na omówieniu wyselekcjonowanych pracy, przytoczeniu recenzji i innych publikacji zawierających oceny podobne do recenzji. Ponadto w odniesieniu do podręczników zasadne było wskazanie na recepcję.

Na potrzeby podjętych badań wykorzystane zostały recenzje znane z bibliografii ks. Bolesława Kumora. Ponadto wykonana została

⁹ K. Prokop, *Pięć listów ks. Bolesława Kumora do ks. Tadeusza Glemmy z lat 1952–1957*, [w:] ABMK 85 (2006) s. 379–387.

¹⁰ B. Kumor, *Historia Kościoła*, części 1–8, Lublin 1973–1995; *Historia Kościoła w Polsce*, red. ks. B. Kumor i ks. Z. Obertyński, t. 1–2, Poznań 1974–1979.

¹¹ B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła Polskiego w okresie niewoli narodowej 1772–1918*, Kraków 1980; tenże, *Dzieje polityczno-geograficzne diecezji tarnowskiej*, Lublin 1958; tenże, *Diecezja tarnowska. Dzieje ustroju i organizacji 1786–1985*, Kraków 1985; tenże, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. 1–4, Kraków 1998–2002.

kwerenda w dostępnych bibliografiach wybranych historyków. Spośród historyków Kościoła związanych z Wydziałem Teologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego jedynie w dorobku ks. Zygmunta Ziełińskiego znajdujemy jedną recenzję dotyczącą *Historii Kościoła w Polsce*¹². Recenzji nie opublikowali: ks. Stanisław Librowski¹³, bp Marian Rechowicz¹⁴, o. Damian Wojtyśka¹⁵, ks. Marek Zahajkiewicz¹⁶, ks. Mieczysław Żywczyński¹⁷. Wśród przedstawicieli wydziału humanistycznego KUL nie znajdujemy recenzji w bibliografiach Jerzego Kłoczowskiego¹⁸, Stanisława Litaka¹⁹ i Stanisława Olczaka²⁰. W środowisku krakowskich historyków Kościoła jedynie ks. Jan Kuś i ks. Czesław Skowron opublikowali recenzje²¹. Recenzji nie znajdujemy w dorobku ks. Jana

¹² J. Walkusz, *Mądrość przeszłości ... Czyli z historią i dla historii przez życie*, Pelplin, s. 109–172.

¹³ W. Kujawski, *Librowski Stanisław (1914–2002)*, [w:] SPTK, t. 9, Warszawa, red. J. Mandziuk, Warszawa 2006, s. 372–378.

¹⁴ J. Mandziuk, *Rechowicz Marian Józef (1910–1983)*, [w:] SPTK, t. 8, red. J. Mandziuk, Warszawa 1995, s. 482–488.

¹⁵ R. Prejs, *Ojciec Profesor Henryk Damian Wojtyśka CP (1933–2009)*, [w:] KPDK, 15 (2016) s. 537–552.

¹⁶ W. Bielak, *Ks. prof. dr hab. Marek Zahajkiewicz (1934–2015) – w służbie nauki i Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, [w:] KPDK, 9 (2010) s. 537–552.

¹⁷ F. Stopniak, *Mieczysław Żywczyński (1901–1978)*, [w:] SPTK, t. 7, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 525–533.

¹⁸ K. Wiśniowska, *Bibliografia publikacji Jerzego Kłoczowskiego za lata 1947–1988*, [w:] RH, 34 (1986), nr 2, s. 21–54; K. Wiśniowska, *Bibliografia publikacji Jerzego Kłoczowskiego za lata 1989–1997*, [w:] *Historiae peritus. Księga jubileuszowa Profesora Jerzego Kłoczowskiego*, cz. II, red. H. Gapski, Lublin 1998, s. 287–302.

¹⁹ T. Litak, B. Szady, *Bibliografia prac Stanisława Litaka za lata 1958–2010*, [w:] *Vir honestus ac bonus Stanisław Litak 1932–2010*, red. P. Gach, M. Surdacki, Lublin 2011, s. 227–262.

²⁰ *Bibliografia prac prof. Stanisława Olczaka*, w: *Archiva temporum testes. Źródła historyczne jako podstawa pracy badawczej dziejów. Księga pamiątkowa ofiarowana profesorowi Stanisławowi Olczakowi*, red. G. Bujak, T. Nowicki, P. Siwicki, Lublin 2008, s. 737–746.

²¹ G. Ryś, *Jan Kuś (1920–1989)*, [w:] SPTK, t. 8, red. J. Mandziuk, Warszawa 1995, s. 330–332. M. Witkowski, *Ks. dr Czesław Skowron (17 czerwca 1924 – 26 sierpnia 2012)*, „Wadoviana. Przegląd Historyczno-Kulturalny” nr 15 (2012), s. 113–122.

Kracika²² i ks. Bolesława Przybyszewskiego²³. Również w środowisku duchownych związanych z archidiecezją częstochowską nie powstały recenzje – ks. Jerzy Wolny, ks. Jan Związek, ks. Roman Nir²⁴. W środowisku warszawskim: w dorobku ks. Mariana Banaszaka nie notowana jest żadna recenzja²⁵, o Hieronim Wyczawski napisał zbiorcze omówienie wybranych prac ks. Bolesława Kumora²⁶. Recenzji dotyczących dorobku ks. Kumora nie notują bibliografie historyków kościelnych spośród różnych innych ośrodków polskich: bp Wincenty Urban²⁷, ks. Waław Schenk²⁸ i ks. Antoni Liedtke²⁹. Jedynie w bibliografii ks. Daniela Olszewskiego odnaleziono jedno omówienie dotyczące *Historii Kościoła w Polsce*³⁰. Powyższe zestawienie wyników badań jest wymowne i podobnie jak głosy opublikowane w recenzjach, tak również milczenie przynosi wiedzę o ówczesnym dyskursie historiograficznym. Wymienione recenzje odnaleziono zostały w opublikowanych bibliografiach historyków Kościoła. Odnaleziono zostały również

²² R. Szczurowski, *Jan Kracik – prezbiter, historyk (1941–2014)*, [w:] KPDK, 14 (2015) s. 379–406.

²³ L. Grzebień, *Przybyszewski Bolesław (1908–2001)*, [w:] SPTK, t. 9, red. J. Mandziuk, Warszawa 2006, s. 530–538.

²⁴ S. Łopato, K. Wasilewski, *Wykaz prac opublikowanych przez Romana Nira w latach 1971–2013*, [w:] „Przegląd polsko-polonijny” 5–6 (2013) s. 18–91; M. Markowski, *Spis publikacji Jerzego Wolnego*, [w:] „Folia Historica Cracoviensia” 3 (1996) s. 29–36; R. Szwed, W. Włażlak, *Bibliografia prac ks. Jana Związka*, [w:] ZH, 4 (1997) s. 17–40. [Informacje na temat najnowszego dorobku duchownych archidiecezji częstochowskiej pochodzą z relacji ks. dr. Jacka Kapuścińskiego.]

²⁵ J. Mandziuk, *Banaszk Marian (1926–1997)*, [w:] SPTK, t. 9, red. J. Mandziuk, Warszawa 2006, s. 45–54.

²⁶ J. Mandziuk, *Wyczawski Hieronim Eugeniusz (1918–1993)*, [w:] SPTK, t. 8, red. J. Mandziuk, Warszawa 1995, s. 643–655.

²⁷ Tenże, *Urban Wincenty (1911–1983)*, [w:] SPTK, t. 8, red. J. Mandziuk, Warszawa 1985, s. 585–599.

²⁸ M. Gajownik, J. Mandziuk, *Schenk Waław (1913–1982)*, [w:] SPTK, t. 8, red. J. Mandziuk, Warszawa 1995, s. 512–516.

²⁹ M. Flisik, *Antoni Liedtke (1904–1994)*, SPTK t. 9, red. J. Mandziuk, Warszawa 2006, s. 378–384.

³⁰ A. Kwaśniewski, *Ks. prof. dr hab. Daniel Olszewski (1934–2015) – biogram oraz bibliografia podmiotowa i przedmiotowa*, [w:] KPDK, 15 (2016) s. 399–432.

recenzje oraz inne publikacje (zawierające oceny podobne do recenzji) autorstwa: Zenona Guldon, bp. Jana Kopca, Piotra Starzyka, Franciszka Persowskiego, Andrzeja Biernata, Marcelego Kosmana, i innych.

PODRĘCZNIKI

Historia Kościoła powstawała na przestrzeni wielu lat. Część pierwsza i druga obejmujące odpowiednio: część 1 – „Starożytność chrześcijańska”, część 2 – „Wczesne średniowiecze chrześcijańskie”, wydane zostały w 1973 roku w Zakładzie Małej Poligrafii KUL. Powielanie ukończono w lipcu 1973 roku, nakład 2000 egzemplarzy. Na odwrocie karty tytułowej wydrukowano: „Skrypt dla studentów KUL”. Część trzecia – „Złoty okres średniowiecza chrześcijańskiego” została w podobny sposób wydana w roku 1976 w nakładzie 2000 egzemplarzy. Część czwarta – „Jesień kościelnego średniowiecza” wydana została w 1978 roku w stosowanym dotychczas nakładzie 2000 egzemplarzy, jak poprzednie w Zakładzie Małej Poligrafii KUL, jednak już pod Redakcją Wydawnictw KUL. Część piąta – „Czasy nowożytne. Rozłam w chrześcijaństwie zachodnim”, wydana w 1984 roku przez Redakcję Wydawnictw KUL, w Zakładzie Małej Poligrafii KUL. Nakład wzrósł wówczas do 5000 egzemplarzy. Część szósta – „Czasy nowożytne. Kościół w okresie absolutyzmu i oświecenia”, wydana została przez Redakcję Wydawnictw KUL, Lublin 1985, w Zakładzie Małej Poligrafii KUL. Tym razem nakład podwojono do 10 000 egzemplarzy. Część siódma – „Czasy najnowsze 1815–1914. Okres restauracji odrodzenia religijnego i centralizmu papieskiego. Kościół wobec kwestii społecznej i nowoczesnej kultury. Podział Kościoła bizantyjskiego. Rozbicie w protestantyzmie” została wydana przez Redakcję Wydawnictw KUL, Lublin 1991, w Zakładzie Małej Poligrafii KUL, w nakładzie 7000 egzemplarzy. Wydanie części siódmej ukazało się po raz pierwszy z numerem ISBN 83-228-0160-2. Część ósma – „Czasy współczesne 1919–1992. Kościół katolicki w okresie systemów totalitarnych i odnowy soborowej, zniewolenie Kościołów wschodnich, sekularyzacja i rozdrobnienie Kościołów i wspólnot

protestanckich”, wydana została przez Redakcję Wydawnictw KUL, Lublin 1995, w Zakładzie Małej Poligrafii KUL, w nieokreślonym nakładzie. Numer ISBN 83-228-0409-1.

Wydanie podręcznika ks. Bolesława Kumora odbywało się na przestrzeni 23 lat, które w biogramie naukowym autora charakteryzują się szczytowym poziomem twórczości. Podręcznik-skrypt powstawał na bazie długoletnich wykładów historii Kościoła. Przede wszystkim niejako w wolnych chwilach przerywających badania i przygotowywanie publikacji naukowych. Wydanie podręcznika było momentem przełomowym w wykładach historii Kościoła prowadzonych w polskich instytucjach teologicznych. Podręcznik ks. Bolesława Kumora zastąpił bowiem w większości zakładów stary podręcznik ks. Józefa Umińskiego. *Historia Kościoła* ks. Bolesława Kumora jako obszerniejsza od wysłużonego dzieła ks. Józefa Umińskiego poszerzyła znacznie zakres informacji i tematykę polskich wykładów. O popularności podręcznika ks. Bolesława Kumora świadczy wydanie drugie zrealizowane w ciągu pierwszych czterech lat XXI wieku, wydane przez Redakcję Wydawnictw KUL, w Zakładzie Małej Poligrafii³¹.

Po wydaniu wszystkich siedmiu części (po 1995 r.) ukazała się recenzja autorstwa ks. bp. Jana Kopca, który we wstępie do recenzji podkreślił obszerność podręcznika ks. B. Kumora – 8 części, 2800 stron druku. Porównując część ósmą z podręcznikami zagranicznymi autor recenzji stwierdza, że podręcznik ks. B. Kumora jest najobszerniejszym opracowaniem. Określa dzieło ks. B. Kumora jako: „encyklopedię wątków aktywnej obecności Kościoła [...] przetworzoną w udaną syntezę podręcznika akademickiego”. Wśród braków wskazał na brak wstępu omawiającego koncepcję dzieła, niewłaściwy układ bibliografii (chronologiczny zamiast problemowego), brak tabel, które porządkowałyby dane statystyczne. Bp Jan Kopiec wysoko ocenił obecny w podręczniku teologiczny wymiar Kościoła i postawę umiłowania Kościoła. Jednocześnie sformułował zarzut zbyt emocjonalnego języka nie na miejscu

³¹ B. Kumor, *Historia Kościoła. Części 1–8*, wyd. II, Lublin 2001–2004.

w odniesieniu do tekstu podręcznikowego³². Wśród krytycznych uwag na temat podręcznika występują kwestia pomyłek i błędów. Ks. Mariusz Szram w omówieniu drugiego wydania pierwszej części (starożytność) wskazuje przykłady niepoprawionych błędów³³.

Historia Kościoła ks. Bolesława Kumora już w pierwszych latach procesu tworzenia weszła do kanonu podręczników akademickich. Począwszy od 1982 roku zalecana była w bibliografii kolejnych wydań podręcznika ks. Daniela Olszewskiego. W wydaniu pierwszym i drugim ks. Daniel Olszewski wskazywał na cztery pierwsze części³⁴. W roku 1986 wydany został tom pierwszy podręcznika *Historii Kościoła Katolickiego* ks. Mariana Banaszaka. Podręcznik ks. Bolesława Kumora został tam wymieniony jako drugi wśród trzech aktualnych powstałych w języku polskim – obok *Historii Kościoła* ks. Józefa Umińskiego i *Zarysu dziejów chrześcijaństwa* ks. Daniela Olszewskiego. Ks. Marian Banaszak począwszy od tomu drugiego swojej *Historii Kościoła Katolickiego* zamieszczał w nocie bibliograficznej opis bibliograficzny podręcznika ks. Bolesława Kumora³⁵. *Historia Kościoła* ks. Bolesława Kumora występuje w bibliografiach ks. Zygmunta Zielińskiego³⁶.

³² J. Kopiec, [Rec.:] *Bolesław Kumor, Historia Kościoła. Część 8: Czasy współczesne 1914–1922. Kościół katolicki w okresie systemów totalitarnych i odnowy soborowej, zniewolenie Kościołów wschodnich, sekularyzacja i rozdrobnienie Kościołów i wspólnot protestanckich*, Lublin 1995, ss. 701, [3], bibliogr. Indeks, [w:] NP, 87 (1997) s. 401–405.

³³ M. Szram, *Rola i znaczenie Katedry Historii Kościoła w Starożytności Chrześcijańskiej IHK KUL w rozwoju historiografii*, [w:] *Rola i miejsce Instytutu Historii Kościoła KUL w historiografii*, red. J. Walkusz, Lublin 2010, s. 50.

³⁴ D. Olszewski, *Dzieje chrześcijaństwa w zarysie*, Katowice 1982, s. 255. Wyd. 2 uzupełnione Katowice 1983, s. 164. Wyd. 3 poszerzone, Kraków 1996, s. 382. Wyd. 4 poszerzone, Kraków 1999, s. 418.

³⁵ M. Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego*, t. 1, Warszawa 1986, s. 5; tenże, *Historia Kościoła katolickiego*, t. 2, Warszawa 1987, s. 348.

³⁶ Z. Zieliński, *Historia Kościoła odbicie rzeczywistości Bożej w świecie*, Wrocław 2005, s. 242; tenże, *Historia Kościoła odbicie rzeczywistości Bożej w świecie*, wyd. II, Poznań 2011, s. 266.

Drugim podręcznikiem jest praca zbiorowa *Historia Kościoła w Polsce*³⁷. Dzieło zostało podzielone na dwa tomy, z których każdy podzielony był na dwie części. Tom pierwszy obejmował dzieje od średniowiecza do 1764 roku, tom drugi obejmował dzieje do drugiej wojny światowej; okres powojenny potraktowano roboczo ograniczając się do kroniki wydarzeń z lat 1944–1976. Ks. Bolesław Kumor wraz z księdzem Zdzisławem Obertyńskim był redaktorem wydawnictwa oraz autorem wielu zamieszczonych tam tekstów. Podręcznik był opracowywany przez długie lata. Pierwotne grono autorów ulegało rozszerzeniu. Ponadto autorzy reprezentowali różne pokolenia. Pomimo trudności w redagowaniu, podręcznik okazał się jednak dużym osiągnięciem nauki polskiej. Spotkał się ze stosunkowo dużym zainteresowaniem recenzentów³⁸. Recenzenci dość zgodnie podkreślali oryginalne ujęcie historii Kościoła co podyktowało konstrukcję pracy. Obok klasycznie opisywanych ważniejszych wydarzeń dodano odrębne rzeczowe zagadnienia. Było to możliwe poprzez pozyskanie do współpracy odpowiednich specjalistów. W ten sposób opracowano: muzykę kościelną, sztukę, teologię, służbę Bożą, misje, duchowość, dobroczynność i inne. Obok dziejów Kościoła katolickiego dużo uwagi poświęcono innym kościo-

³⁷ *Historia Kościoła w Polsce*, red. ks. B. Kumor i ks. Z. Obertyński, t. 1–2, Poznań 1974–1979.

³⁸ M. Kosman, *Kościół w Polsce*, [w:] „Nowe książki”, 33 (1981), nr 13 (753) s. 82–84; M. Kosman, [Rec.:] *Historia Kościoła w Polsce, t. II (1764–1945). Praca zbiorowa*, Pallotinum, Poznań-Warszawa 1979, cz. 1–2, s. 750 + 372, [w:] „Euhemer. Przegląd Religioznawczy”, 25 (1981), nr 4, s. 75–78; D. Olszewski, [Rec.:] *Historia Kościoła w Polsce, red. B. Kumor, Z. Obertyński, Poznań-Warszawa 1974, t. 1, cz. 1–2*, [w:] „Revue d’histoire Ecclésiastique” 73 (1978) s. 578–579; P. Rabikauskas SJ, [Rec.:] *Historia Kościoła w Polsce, red. ks. B. Kumor i ks. Z. Obertyński, t. 1–2, Poznań-Warszawa, Pallotinum 1979, cm 24,5×18,5, t. II (1764–1945), cz. 1 (1764–1918), pp. 751 + 4 mapy, cz. 2 (1918–1945), pp. 372 + 2 mapy* [w:] „Gregorianum”, 1982, vol. 63, fasc. 4, s. 762–764; W. Sojka, *Ksiądz Prof. Bolesław Kumor (KUL) i jego prace z historii Kościoła*, [w:] „Duszpasterz Polski Zagranicą”, 35 (1984), nr 151, s. 251–152; K. S. [Rec.:] *Historia Kościoła w Polsce, red. ks. B. Kumor i ks. Z. Obertyński, t. 2, Poznań 1979*, [w:] „Myśl Społeczna”, 17 (1981), nr 30 (866) s. 24; Z. Zieliński, *Kościół Polski w latach niewoli i w Polsce Odrodzonej*, [Rec.:] *Historia Kościoła w Polsce, red. ks. B. Kumor i ks. Z. Obertyński, Poznań 1979, t. 2, cz. 1–2*, [w:] „Więź”, 25 (1982), nr 10, s. 115–125.

łom i wspólnotom chrześcijańskim: prawosławie, greko-katolicyzm i protestantyzm i inne. Marceli Kosman w recenzji odnoszącej się do tomu drugiego określał tę konstrukcję podręcznika jako przejrzystą i konsekwentną.

Ks. Zygmunt Zieliński w obszernym artykule recenzyjnym zreferował genezę podręcznika księży Kumora i Obertyńskiego, jako redaktorów. Wskazał ks. prymasa Stefana Wyszyńskiego, który w ramach przedsięwzięć milenijnych wystąpił z inicjatywą napisania podręcznika historii Kościoła w Polsce. Podkreślił rolę ks. Bolesława Kumora jako skutecznego redaktora, który przyczynił się do zdynamizowania i przyspieszenia wieloletnich prac. Ks. Zygmunt Zieliński porównując dzieło z innymi pracami o dziejach polskiego Kościoła ocenił *Historia Kościoła w Polsce* jako podręcznik najbardziej wartościowy i będący owocem ogromu wykonanych prac. Jednocześnie zamieścił szereg uwag na temat ujęć poszczególnych zagadnień. Uchylił się jednak od całościowej oceny książki wskazując, że jest to niemożliwe, gdyż wymagałoby to obszernej dysertacji i ogromnej erudycji. Jako realne działania pozostawił jedynie podejmowanie dyskusji nad poszczególnymi fragmentami.

W roku 1986 wydany został tom pierwszy podręcznika *Historii Kościoła Katolickiego* ks. Mariana Banaszaka. Podręcznik *Historii Kościoła w Polsce* został tam wymieniony w bibliografii dołączanej do poszczególnych tomów *Historii Kościoła Katolickiego* ks. M. Banaszaka, począwszy od tomu drugiego³⁹. *Historia Kościoła w Polsce* występuje w bibliografiach ks. Daniela Olszewskiego od trzeciego wydania.⁴⁰ Spośród nowszych wydań podręcznikowych należy zwrócić uwagę na bibliografie zamieszczone w dziele ks. Zygmunta Zielińskiego⁴¹ Jerzy Kłoczowski w bibliografii do pracy zbiorowej: *Chrześcijaństwo*

³⁹ M. Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego*, t. 2, Warszawa 1987, s. 347.

⁴⁰ D. Olszewski, *Dzieje chrześcijaństwa w zarysie*, wyd. 3 poszerzone, Kraków 1996, s. 385. Wyd. 4 poszerzone, Kraków 1999, s. 421.

⁴¹ Z. Zieliński, *Historia Kościoła odbicie rzeczywistości Bożej w świecie*, Wrocław 2005, s. 241; tenże, *Historia Kościoła odbicie rzeczywistości Bożej w świecie*, wyd. II, Poznań 2011, s. 266.

w Polsce zamieścił podręcznik *Historia Kościoła w Polsce* zaznaczając, że oceniana praca aspiruje do miana podręcznika⁴². We *Wskazówkach bibliograficznych do Zarysu dziejów Kościoła Katolickiego w Polsce* Jerzy Kłoczowski zamieścił opis bibliograficzny *Historii Kościoła w Polsce*. Jednocześnie polecając pozycję opatrzył komentarzem, w którym zawarł element krytyki: „rzecz przygotowywana bardzo długo zbiorowym wysiłkiem historyków Kościoła dwóch generacji jest przede wszystkim bardzo nierówna, w niektórych partiach dyskusyjna, zwłaszcza w pojedynczych sformułowaniach i sądach autorów starszej generacji, już nieżyjących”⁴³. W wydanej w tym samym roku 1986 książce Jerzy Kłoczowski zamieścił krótkie omówienie *Historia Kościoła w Polsce*. Zaznaczył zróżnicowany charakter teksów poszczególnych autorów – teksty uwzględniające i nieuwzględniające współczesnego stanu badań. Podkreślił jednak wielką wartość zgromadzonej bibliografii oraz wieloaspektowe opisanie dziejów Kościoła⁴⁴. We własnej publikacji poświęconej dziejom polskiego chrześcijaństwa Jerzy Kłoczowski wskazał na *Historia Kościoła w Polsce* i podkreślił specyfikę tej zbiorowej pracy – „duży zespół polskich autorów”⁴⁵.

MONOGRAFIE

Ważną monografią ks. Bolesława Kumora było opracowanie na temat ustroju i organizacji Kościoła polskiego w okresie zaborów⁴⁶. Książka

⁴² *Chrześcijaństwo w Polsce. Zarys przemian 966–1945*, red. J. Kłoczowski, Lublin 1980, s. 8; *Chrześcijaństwo w Polsce. Zarys przemian 966–1979*, wyd. 2, red. J. Kłoczowski, Lublin 1992, s. 13.

⁴³ J. Kłoczowski, L. Müller, J. Skarbek, *Zarys dziejów Kościoła Katolickiego w Polsce*, Kraków 1986, s. 13–14.

⁴⁴ J. Kłoczowski, *Kościół katolicki w świecie i w Polsce. Szkice historyczne*, Katowice 1986, s. 126.

⁴⁵ Tenże, *Dzieje chrześcijaństwa polskiego*, Warszawa 2000, s. 392.

⁴⁶ B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła Polskiego w okresie niewoli narodowej 1772–1918*, Kraków 1980.

złożona była z trzech części: metropolie, diecezje (urzędy i instytucje) oraz organizacja terytorialna (archidiakonaty, oficjalaty, dekanaty i parafie). Ojciec Hieronim Wyczawski w omówieniu pracy ks. Bolesława Kumora wskazał na niewielkie dotychczasowe badania nad ustrojem i organizacją Kościoła w Polsce w okresie porozbiorowym. Na tym tle ocenił pracę jako nową i oryginalną⁴⁷. W krótkiej recenzji Andrzeja Biernata wartość pracy ks. B. Kumora to wieloletnie badania oparte na źródłach drukowanych i archiwalnych. Wykorzystane zostały archiwalia polskie oraz wiedeńskie i watykańskie⁴⁸. Ks. Jan Kuś w obszernej recenzji omówił treść książki oraz zawarł pozytywną ocenę pracy określonej jako „pionierska i wyczerpująca monografia”, „dająca pierwszą w literaturze historycznej próbę systematyzacji i interpretacji doniosłego zagadnienia”. Ostatecznie ks. Jan Kuś stwierdził, że „powstała gruntowna synteza z tego okresu”. Jedyne zarzut pod względem edycyjnym stanowił, jego zdaniem, brak map⁴⁹. Omówienie oraz wykaz nieścisłości i błędów zawarte zostały w recenzji na łamach „Gregorianum”⁵⁰.

W 1958 roku wydane zostało pierwsze obszerniejsze opracowanie dziejów diecezji tarnowskiej, autorstwa ks. Bolesława Kumora: *Dzieje polityczno-geograficzne diecezji tarnowskiej*, Lublin 1958. Praca była skupiona na kwestiach polityczno-geograficznych. Powstała na seminarium ks. Mieczysława Żywczyńskiego jako rozprawa doktorska. W trzech rozdziałach omówione zostały dzieje utworzenia, zorganizowania, zniesienia i ponownego utworzenia diecezji. Autor omówił zmiany terytorialne i ważniejsze urzędy diecezjalne. Do rozprawy

⁴⁷ H.E. Wyczawski, *O niektórych dziełach ks. prof. Bolesława Kumora*, [w:] „Studia Theologica Varsaviensia”, 7 (1989), nr 1, s. 249.

⁴⁸ A. Biernat, [Rec.:] *Bolesław Kumor, Ustrój i organizacja Kościoła Polskiego w okresie niewoli narodowej 1772–1918*, *Polskie Towarzystwo Teologiczne* Kraków 1980, ss. 734, [w:] PH, 72 (1981) nr 3, s. 591–592.

⁴⁹ J. Kuś, *Kościół polski pod zaborami*. [Rec.:] B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła Polskiego w okresie niewoli narodowej 1772–1918*, Kraków 1980, [w:] TP, 34 (1980), nr 36, (1650) s. 5.

⁵⁰ P. Rabikauskas SJ, [Rec.:] *Bolesław Kumor, Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772–1918)*, Kraków, *Polskie Towarzystwo Teologiczne* 1980, cm 23X16,5, pp. 743.], [w:] „Gregorianum”, 1982, vol. 63, fasc. 4, s. 764–766.

dołączona została edycja ważniejszych dokumentów. Część ta, stanowiąca połowę książki, w druku została nazwana „załączniki”. Autor we wstępie (s. 6) określił tę część jako „miniaturowy kodeks dyplomatyczny diecezji tarnowskiej”. Autor uważał własną książkę za pierwszą monografię diecezji tarnowskiej. Franciszek Persowski w recenzji wskazał na zbyt skromne informacje na temat lojalizmu biskupów tarnowskich wobec władz józefińskiej Austrii. Podstawowym jednak jego zarzutem był brak w monografii tematyki gospodarczej, jako jego zdaniem, przyczyny „głębszej” utworzenia i zniesienia diecezji tarnowskiej⁵¹. Na zarzut Franciszka Persowskiego odnośnie do kwestii gospodarczej ks. Bolesław Kumor odpowiedział wyjaśnieniem, że tematyka gospodarcza została wykluczona w przyjętym tytule pracy⁵².

Ks. Czesław Skowron w obszernej recenzji (*Dzieje polityczno-geograficzne diecezji tarnowskiej*, Lublin 1958) docenił pracę ks. Bolesława Kumora, zwracając uwagę na metodę naukową, objętość i znajomość źródeł. Jednak zwrócił uwagę na szereg nieścisłości oraz błędów. Lista zarzutów ks. Czesława Skowrona złożona była z błędów merytorycznych oraz drukarskich. Drugą grupę zarzutów stanowiły ujęcia problemów, które ks. Czesław Skowron i ks. Bolesław Kumor rozumieli odmiennie i tak też je opisywali. Najważniejszy zarzut odnośnie do konstrukcji pracy dotyczył tytułu. Ks. Czesław Skowron proponował alternatywny tytuł: „Diecezja tarnowska, jej powstanie i rozwój terytorialny”. Ks. Bolesław Kumor w odpowiedzi wskazywał, że proponowany tytuł pomijałby omówione w treści dzieje polityczne⁵³. Z perspektywy

⁵¹ F. Persowski, [Rec.:] *Bolesław Kumor, Dzieje polityczno-geograficzne diecezji tarnowskiej, Lublin 1958, Tow. Nauk. Kat. U. Lubelskiego, Lublin 1958, ss. 194, [w:] KH, 66 (1960) s. 936.*

⁵² B. Kumor, *Do dziejów diecezji tarnowskiej (w odpowiedzi recenzentom)*, [w:] *NP, 12 (1960) s. 291.*

⁵³ B. Kumor, *Do dziejów diecezji tarnowskiej (w odpowiedzi recenzentom)*, [w:] *NP, 12 (1960) s. 291–294.* Cz. Skowron, [Rec.:] *Bolesław Kumor, Dzieje polityczno-geograficzne diecezji tarnowskiej, Lublin 1958, [w:] NP, 12 (1960) s. 286–290.*

lat ks. Józef Swastek stwierdził, że monografia diecezji tarnowskiej z 1958 roku była przez specjalistów wysoko oceniona⁵⁴.

Odmienny charakter miała druga monografia diecezji: *Diecezja tarnowska. Dzieje ustroju i organizacji 1786–1985*, Kraków 1985. Wydanie było związane z obchodami jubileuszowymi dwóchsetlecia erygowania diecezji tarnowskiej⁵⁵. Ojciec Hieronim Wyczawski porównując pierwszą i drugą monografię diecezji tarnowskiej wskazał, że druga praca wydana w 1985 roku jest owocem ponad trzydziestu lat badań. Ks. Bolesław Kumor wykonał w tym czasie nowe kwerendy pozwalające na opracowanie nowych zagadnień. Ponadto na przestrzeni trzydziestu lat opublikował szereg artykułów o dziejach diecezji. Kwerendy dotyczyły archiwaliów polskich oraz będących tu nowością archiwaliów zagranicznych (wiedeńskie i rzymskie)⁵⁶. W tym czasie powstały również prace dyplomowe pozostające w rękopisie. Postęp badań pozwolił ks. Bolesławowi Kumorowi na wykorzystanie własnych publikacji, prac dyplomowych oraz na opracowanie nowych zagadnień na podstawie nie wykorzystanej dotychczas kwerendy własnej. Praca podzielona została na 7 rozdziałów, w których omówione zostały: powstanie diecezji i jej granice; stosunki ze Stolicą Apostolską, nuncjaturą i diecezjami polskimi; urzędy diecezjalne; uczelnie i instytucje diecezjalne; organizacja terytorialna; zakony.

Recenzenci – ks. Kazimierz Dola i ks. Józef Swastek zgodnie podkreślali walory warsztatowe autora, który kilkadziesiąt lat prowadził badania i stał się jedynym najbardziej kompetentnym historykiem dysponującym możliwościami ujęcia tematu. Wysoko ocenione zostały walory źródłowe pracy oraz wykorzystanie licznych opracowań publikowanych i pozostających w rękopisie. Najwyżej ocenili duży wkład własnych badań ks. B. Kumora. Ks. Józef Swastek wskazał

⁵⁴ J. Swastek, [Rec.:] Bolesław Kumor, *Diecezja tarnowska. Dzieje ustroju i organizacji 1786–1985*, Kraków 1985, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Teologicznego, s. xvi + 655, [w:] *NP*, 67 (1987) s. 273.

⁵⁵ Z. Szuba, *Moja diecezja ma dwieście lat*, [w:] „Słowo Powszechne” nr 173 (1899), 1986 r., s. 8 i 9.

⁵⁶ H.E. Wyczawski, *O niektórych dziełach ks. prof. Bolesława Kumora*, s. 248–251.

na uniwersalny wymiar pracy, która „jest kopalnią nieznanych nauce polskiej informacji o józefinizmie i dziejach dziewiętnastowiecznej Galicji”. Ks. Kazimierz Dola przedstawił tę kwestię w większym wymiarze historiografii europejskiej. W jego ocenie praca „jest znakomitą ilustracją austriackiego systemu kościelnego – józefinizmu”. Biorąc pod uwagę fakt, że monografia była najlepszą pracą o dziejach diecezji w systemie józefińskim, postulował podjęcie starań mających na celu udostępnienie wyników badań historykom języka niemieckiego. Wśród uwag krytycznych ks. Józef Swastek zmieścił listę błędów drukarskich oraz postulat, aby w nowym wydaniu autor uzupełnił monografię o treści związane z duchowością i pobożnością ludową. Ks. Kazimierz Dola wskazał na brak bibliografii. Ponadto wyraził opinię, że wskazane byłoby napisanie wstępów do poszczególnych zagadnień. Co osadzałyby prezentację wyników badań w ogólnej sytuacji Kościoła w danym okresie dziejów. Zdaniem ks. Kazimierza Doli najsłabszy w pracy ks. Bolesława Kumora był rozdział poświęcony zakonom. W przeciwieństwie do pozostałych zagadnień omówionych w sposób wyczerpujący i dojrzały, opracowanie odnośnie do dziejów zakonów stanowi jedynie „przewodnik po temacie”⁵⁷.

Doświadczenia naukowe zdobyte w trakcie opracowania dziejów diecezji tarnowskiej zostały przez ks. Bolesława Kumora wykorzystane w monumentalnej monografii diecezji krakowskiej⁵⁸. Podział rzeczowy zastosowany w monografii diecezji tarnowskiej został dostosowany do potrzeb przedrozbiorowej, rozległej diecezji krakowskiej. W czterech tomach omówione zostały dzieje biskupstwa, katedra, rezydencje biskupie, uposażenie, stosunki ze Stolicą Apostolską i diecezjami polskimi, centralne urzędy diecezjalne, synody, kapituły, parafie, uczelnie, podziały terytorialne, duchowieństwo i duszpasterstwo. Recenzenci

⁵⁷ J. Swastek, [Rec.:] *Bolesław Kumor, Diecezja tarnowska. Dzieje ustroju i organizacji 1786–1985*, s. 271–286.

K. Dola, [Rec.:] *Bolesław Kumor, Diecezja tarnowska. Dzieje ustroju i organizacji 1786–1985*, Kraków 1985, Polskie Towarzystwo Teologiczne, ss. xvi + 655 + 3 mapki, [w:] „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego”, 11 (1985) s. 325–328.

⁵⁸ B. Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. 1–4, Kraków 1998–2002.

Zenon Guldon i Piotr Starzyk zgodnie wyrazili uznanie odnośnie do wartości pracy stanowiącej podstawowe źródło wiedzy o przedrozbiorowej diecezji krakowskiej. W uwagach krytycznych Zenon Guldon wskazał wybrane pozycje bibliograficzne pominięte ze szkodą dla opracowania. Piotr Starzyk poprzez analizę źródłową osiemnastowiecznej księgi posiedzeń kapituły kieleckiej podał listę błędów (daty i zapis nazwisk) odnośnie do członków kapituły kieleckiej⁵⁹. Jacek Chachaj podejmując problematykę sieci parafialnej w diecezji krakowskiej przeanalizował wrywkowo ustalenia ks. Bolesława Kumora. Na kilku stronach artykułu obszernie opisał pomyłki i błędy w ustaleniach zawartych w tomie czwartym dziejów diecezji krakowskiej. J. Chachaj wyraził uznanie dla pracy autora monografii diecezji krakowskiej i jednocześnie sformułował krytyczną ocenę ustaleń ks. B. Kumora na temat sieci parafialnej⁶⁰.

PODSUMOWANIE

Wyselekcjonowane sześć prac to podręczniki i ważniejsze monografie. Są to książki, które w dorobku Księdza Profesora Bolesława Kumora spotkały się z dużym zainteresowaniem recenzentów. W dorobku ks. Bolesława Kumora poza tymi sześcioma jedynie publikowane katalogi mikrofilmów ośrodka ABMK i *Spis ludności Dobrego Miasta z 1695 roku* oraz prace na temat genezy i początków parafii w średniowiecznej Polsce były przedmiotem opublikowanych recenzji. Analiza dorobku ks. Bolesława Kumora prowadzi do wniosku, że podręczniki i wybrane monografie należą do znaczniejszych osiągnięć. Podręczniki stanowią

⁵⁹ Z. Guldon, [Rec.:] *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795, t. 1, Bolesław Stanisław Kumor, Kraków 1998, ss. 796, Wydawnictwo św. Stanisława BM*, [w:] „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach” 20 (2000) s. 375–377; P. Starzyk, [Rec.:] *Bolesław Stanisław Kumor, Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795, t. 4, Kraków 2002, ss. 796, Wydawnictwo św. Stanisława BM*, [w:] NP 99 (2003) s. 469–473.

⁶⁰ J. Chachaj, *Rozwój sieci parafialnej i początki organizacji dekanalnej w diecezji krakowskiej do końca XII wieku. Próba podsumowania*, [w:] RH 56 (2008), z. 2, s. 42–51.

pewnego rodzaju podsumowanie działań dydaktycznych. Ponadto w tematach związanych z pracami badawczymi ks. Bolesława Kumora podręczniki były okazją do wprowadzenia własnych osiągnięć do narracji podręcznikowej. Omówione monografie stanowiły ukoronowanie badań nad organizacją i ustrojem Kościoła w Polsce. Kluczową pracą była książka: *Ustrój i organizacja Kościoła Polskiego w okresie niewoli narodowej 1772–1918*. Dzieło, to wydane w roku 1980 stanowiło wzór konstrukcji zastosowanej najpierw do książki – *Diecezja tarnowska. Dzieje ustroju i organizacji 1786–1985* wydanej w 1985 roku. Podobną konstrukcję zastosował ks. Bolesław Kumor do książki *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, wydawanej w latach 1998–2002. Analiza bibliografii podmiotowej ks. Bolesława Kumora wskazuje na prawidłowość. Ważniejsze grupy tematyczne licznych publikacji koncentrowały się wokół ustroju i organizacji Kościoła. Rzeczowo ujmując, wiele prac dotyczyło dziejów tematyki diecezji tarnowskiej i krakowskiej. Podejmowana tematyka ta doprowadziła do dojrzałych form ukoronowanych monografiami. Kilka nurtów pozostało jedynie na poziomie wartościowych grup artykułów. Dzięki opublikowanym podręcznikom i omówionym tu monografiom, w odniesieniu do rozwiniętego warsztatu historycznego ks. Bolesława Kumora, mamy do czynienia ze zjawiskiem dojrzałe owocującej twórczości dydaktycznej i naukowej.

BIBLIOGRAFIA

- Banaszak Marian, *Historia Kościoła katolickiego*, t. 1, Warszawa 1986.
- Banaszak Marian, *Historia Kościoła katolickiego*, t. 2, Warszawa 1987.
- Bibliografia prac prof. Stanisława Olczaka*, [w:] *Archiva temporum testes. Źródła historyczne jako podstawa pracy badawcza dziejów*. Księga pamiątkowa ofiarowana profesorowi Stanisławowi Olczakowi, red. G. Bujak, T. Nowicki, P. Siwicki, Lublin 2008, s. 737–746.
- Bielak Włodzimierz, *Ks. prof. dr hab. Marek Zahajkiewicz (1934–2015) – w służbie nauki i Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, [w:] *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, 9 (2010) s. 537–552.

- Chachaj Jacek, *Rozwój sieci parafialnej i początki organizacji dekanalnej w diecezji krakowskiej do końca XII wieku. Próba podsumowania*, [w:] „Roczniki Humanistyczne”, 56 (2008), z. 2, s. 31–53.
- Chrześcijaństwo w Polsce. Zarys przemian 966–1945*, red. J. Kłoczowski, Lublin 1980.
- Chrześcijaństwo w Polsce. Zarys przemian 966–1979*, wyd. 2, red. J. Kłoczowski, Lublin 1992.
- Biernat Andrzej, [Rec.:] Bolesław Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła Polskiego w okresie niewoli narodowej 1772–1918*, Polskie Towarzystwo Teologiczne Kraków 1980, ss. 734, [w:] „Przegląd Historyczny” 72 (1981) nr 3, s. 591–592.
- Dola Kazimierz, [Rec.:] Bolesław Kumor, *Diecezja tarnowska. Dzieje ustroju i organizacji 1786–1985*, Kraków 1985, Polskie Towarzystwo Teologiczne, ss. XVI + 655 + 3 mapki, [w:] „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego” 11 (1985) s. 325–328.
- Flisik Małgorzata, *Antoni Liedtke (1904–1994)*, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 9, red. J. Mandziuk, Warszawa 2006, s. 378–384.
- Gajownik Michał, Mandziuk Józef, *Schenk Wacław (1913–1982)*, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 8, red. J. Mandziuk, Warszawa 1995, s. 512–516.
- Grzebień Ludwik, *Przybyszewski Bolesław (1908–2001)*, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 9, red. J. Mandziuk, Warszawa 2006, s. 530–538.
- Guldon Zenon, [Rec.:] *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. 1, Bolesław Stanisław Kumor, Kraków 1998, ss. 796, Wydawnictwo św. Stanisława BM „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach” 20 (2000) s. 375–377.
- Historia Kościoła w Polsce*, red. ks. B. Kumor i ks. Z. Obertyński, t. 1–2, Poznań 1974–1979.
- Kłoczowski Jerzy, *Dzieje chrześcijaństwa polskiego*, Warszawa 2000.
- Kłoczowski Jerzy, *Kościół katolicki w świecie i w Polsce. Szkice historyczne*, Katowice 1986.
- Kłoczowski Jerzy, Müller Lidia, Skarbek Jan, *Zarys dziejów Kościoła Katolickiego w Polsce*, Kraków 1986.
- Kopiec Jan, [Rec.:] Bolesław Kumor, *Historia Kościoła. Część 8: Czasy współczesne 1914–1922. Kościół katolicki w okresie systemów totalitarnych i odnowy soborowej, zniewolenie Kościołów wschodnich, sekularyzacja*

- i rozdrobnienie Kościołów i wspólnot protestanckich*, Lublin 1995, ss. 701, [3], bibliogr. Indeks. [w:] „Nasza Przeszość” 87 (1997) s. 401–405.
- Kosman Marcei, *Kościół w Polsce*, [w:] „Nowe książki” 33 (1981), nr 13 (753) s. 82–84.
- Kosman Marcei, [Rec.:] *Historia Kościoła w Polsce*, t. II (1764–1945). Praca zbiorowa, Pallotinum, Poznań–Warszawa 1979, cz. 1–2, s. 750 + 372, [w:] „Euhemer. Przegląd Religioznawczy”, 25 (1981), nr 4, s. 73–78.
- Kujawski Witold, *Librowski Stanisław (1914–2002)*, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 9, Warszawa, red. J. Mandziuk, Warszawa 2006, s. 372–378.
- Kumor Bolesław, *Diecezja tarnowska. Dzieje ustroju i organizacji 1786–1985*, Kraków 1985.
- Kumor Bolesław, *Do dziejów diecezji tarnowskiej* (w odpowiedzi recenzentom), [w:] „Nasza Przeszość” 12 (1960) s. 291–294.
- Kumor Bolesław, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. 1–4, Kraków 1998–2002.
- Kumor Bolesław, *Dzieje polityczno-geograficzne diecezji tarnowskiej*, Lublin 1958.
- Kumor Bolesław, *Historia Kościoła*. Części 1–8, Lublin 1973–1995. Wyd. II, Lublin 2001–2004.
- Kumor Bolesław, *Ustrój i organizacja Kościoła Polskiego w okresie niewoli narodowej 1772–1918*, Kraków 1980.
- Kuś Józef, *Kościół polski pod zaborami* [Rec.:] B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła Polskiego w okresie niewoli narodowej 1772–1918*, Kraków 1980.], [w:] „Tygodnik Powszechny” 34 (1980), nr 36, (1650) s. 5.
- Kwaśniewski Andrzej, *Ks. prof. dr hab. Daniel Olszewski (1934–2015) – biogram oraz bibliografia podmiotowa i przedmiotowa*, [w:] *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura* 15 (2016) s. 399–432.
- Lignowski Mieczysław, Nabywaniec Stanisław, *Bibliografia publikacji księdza profesora Bolesława Kumora i prac napisanych pod kierunkiem Księdza Profesora (1956–1996)*, [w:] „Roczniki Teologiczne” 43 (1996), z. 4, s. 13–74.
- Litak T., Szady Joanna, *Bibliografia prac Stanisława Litaka za lata 1958–2010*, [w:] *Vir honestus ac bonus Stanisław Litak 1932–2010*, red. P. Gach, M. Surdacki, Lublin 2011, s. 227–262.

- Łopato Sylwia, Wasilewski Krzysztof, *Wykaz prac opublikowanych przez Romana Nira w latach 1971–2013*, [w:] „Przegląd polsko-polonijny” 5–6 (2013) s. 18–91.
- Mandziuk Józef, Banaszak Marian (1926–1997), [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, 9, red. J. Mandziuk, Warszawa 2006, s. 45–54.
- Mandziuk Józef, *Kumor Bolesław Stanisław*, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 9 (1994–2003), red. J. Mandziuk, Warszawa 2006, s. 339–357.
- Mandziuk Józef, *Rechowicz Marian Józef (1910–1983)*, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 8, red. J. Mandziuk, Warszawa 1995, s. 482–488.
- Mandziuk Józef, *Urban Wincenty (1911–1983)*, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 8, red. J. Mandziuk, Warszawa 1985, s. 585–599.
- Mandziuk Józef, *Wyczawski Hieronim Eugeniusz (1918–1993)*, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 8, red. J. Mandziuk, Warszawa 1995, s. 643–655.
- Markowski M., *Spis publikacji Jerzego Wolnego*, [w:] „Folia Historica Cracoviensia” 3 (1996) s. 29–36.
- Nabywaniec Stanisław, *Ksiądz Bolesław Stanisław Kumor jako profesor uniwersytetu i badacz dziejów organizacji i ustroju Kościoła*, [w:] „Roczniki Teologiczne” 43 (1996), z. 4, s. 9–12.
- Nabywaniec Stanisław, *Ksiądz Bolesław Kumor – profesor uniwersytetu, badacz dziejów, organizacji i ustroju Kościoła*, [w:] „Analecta Cracoviensia” 27 (1995) s. 9–20.
- Nabywaniec Stanisław, *Wykaz prac drukowanych księdza profesora Bolesława Kumora*, [w:] „Analecta Cracoviensia” 27 (1995) s. 21–53.
- Olszewski Daniel, [Rec.:] *Historia Kościoła w Polsce*, red. B. Kumor, Z. Obertyński, Poznań–Warszawa 1974, t. 1, cz. 1–2, [w:] „Revue d’histoire Ecclésiastique” 73 (1978) s. 578–579.
- Olszewski Daniel, *Dzieje chrześcijaństwa w zarysie*, Katowice 1982. Wyd. 2 uzupełnione Katowice 1983. Wyd. 3 poszerzone, Kraków 1996. Wyd. 4 poszerzone, Kraków 1999.
- Prokop Krzysztof, *Pięć listów ks. Bolesława Kumora do ks. Tadeusza Glemmy z lat 1952–1957*, [w:] „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 85 (2006) s. 379–387.

- Persowski Franciszek, [Rec.:] Bolesław Kumor, *Dzieje polityczno-geograficzne diecezji tarnowskiej*, Lublin 1958, ss. 194, [w:] „Kwartalnik Historyczny” 66 (1960) s. 936.
- Prejs Roland, *Ojciec Profesor Henryk Damian Wojtyśka CP (1933–2009)*, [w:] *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura* 15 (2016) s. 537–552.
- Rabikauskas Paul, [Rec.:] *Historia Kościoła w Polsce*, red. ks. B. Kumor i ks. Z. Obertyński, t. 1–2, Poznań–Warszawa, Pallotinum 1979, cm 24,5×18,5, t. II (1764–1945), cz. 1 (1764–1918), pp. 751 + 4 mapy, cz 2 (1918–1945), pp. 372 + 2 mapy. „Gregorianum”, 1982, vol. 63, fasc. 4, s. 762–764.
- Rabikauskas Paul, [Rec.:] Bolesław Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772–1918)*, Kraków 1980, cm 23X16,5, pp. 743. [w:] „Gregorianum”, 1982, vol. 63, fasc. 4, s. 764–766.
- Ryś Grzegorz, *Jan Kuś (1920–1989)*, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 8, red. J. Mandziuk, Warszawa 1995, s. 330–332.
- K.S. [Rec.:] *Historia Kościoła w Polsce*, red. ks. B. Kumor i ks. Z. Obertyński, t. 2, Poznań 1979, [w:] „Myśl Społeczna”, 17 (1981), nr 30 (866) s. 24.
- Skowron Czesław, [Rec.:] *Bolesław Kumor, Dzieje polityczno-geograficzne diecezji tarnowskiej*, Lublin 1958, [w:] „Nasza Przeszłość” 12 (1960) s. 286–290.
- Sojka Wojciech, *Ksiądz Prof. Bolesław Kumor (KUL) i jego prace z historii Kościoła*, „Duszpasterz Polski Zagranicą”, 35 (1984), nr 151, s. 251–152.
- Starzyk Piotr, [Rec.:] Bolesław Stanisław Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. 4, Kraków 2002, ss. 796, Wydawnictwo św. Stanisława BM, [w:] „Nasza Przeszłość” 99 (2003) s. 469–473.
- Stopniak Franciszek, *Mieczysław Żywczyński (1901–1978)*, *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 7, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 525–533.
- Swastek Józef, [Rec.:] Bolesław Kumor, *Diecezja tarnowska. Dzieje ustroju i organizacji 1786–1985*, Kraków 1985, s. XVI + 655, NP 67 (1987) s. 271–286.
- Szczurowski Rafał, *Jan Kracik – prezbiter, historyk (1941–20014)*, *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura* 14 (2015) s. 379–406.
- Szram Mariusz, *Rola i znaczenie Katedry Historii Kościoła w Starożytności Chrześcijańskiej IHK KUL w rozwoju historiografii*, [w:] *Rola i miejsce Instytutu Historii Kościoła KUL w historiografii*, red. J. Walkusz, Lublin 2010, s. 48–57.
- Szuba Z., *Moja diecezja ma dwieście lat*, [w:] „Słowo Powszechnie” nr 173 (11899), 1986 r., s. 8 i 9.

- Szwed Robert, Właźlak Władysław, *Bibliografia prac ks. Jana Związka*, [w:] „Zeszyty Historyczne” 4 (1997) s. 17–40.
- Sojka Wojciech, *Ksiądz Prof. Bolesław Kumor (KUL) i jego prace z historii Kościoła*, [w:] „Duszpasterz Polski Zagranicą”, 35 (1984), nr 151, s. 251–152.
- Walkusz Janusz, *Mądrość przeszłości ... Czyli z historią i dla historii przez życie*, Pelplin, s. 109–172.
- Weiss Anzelm, *Katedra Historii Kościoła w Czasach Nowożytnych Instytutu Historii Kościoła KUL*, [w:] *Rola i miejsce Instytutu Historii Kościoła KUL w historiografii*, red. J. Walkusz, Lublin 2010, s. 69–76.
- Weiss Anzelm, *Ks. prof. dr hab. Bolesław Kumor (1925–2002)*, [w:] *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura* 2 (2003) s. 131–136.
- Weiss Anzelm, *Kumor Bolesław*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t 10, Lublin 2004, red. A. Szostek i inn. kol. 222–223.
- Wiśniowska Kazimiera, *Bibliografia publikacji Jerzego Kłoczowskiego za lata 1947–1988*, [w:] „Roczniki Humanistyczne”, 34 (1986), nr 2, s. 21–54.
- Wiśniowska Kazimiera, *Bibliografia publikacji Jerzego Kłoczowskiego za lata 1989–1997*, [w:] *Historiae peritus*. Księga jubileuszowa Profesora Jerzego Kłoczowskiego, cz. II, red. H. Gapski, Lublin 1998, s. 287–302.
- Witkowski M., *Ks. dr Czesław Skowron (17 czerwca 1924 – 26 sierpnia 2012)*, „Wadoviana. Przegląd Historyczno-Kulturalny” nr 15 (2012), s. 113–122.
- Wyczawski Hieronim E., *O niektórych dziełach ks. prof. Bolesława Kumora*, [w:] „Studia Theologica Varsaviensia”, 7 (1989), nr 1, s. 248–251.
- Zieliński Zygmunt, *Historia Kościoła odbicie rzeczywistości Bożej w świecie*, Wrocław 2005. Wyd. II, Poznań 2011.
- Zieliński Zygmunt, *Kościół Polski w latach niewoli i w Polsce Odrodzonej*, [Rec.:] *Historia Kościoła w Polsce*, red. ks. B. Kumor i ks. Z. Obertyński, Poznań 1979, t. 2, cz. 1–2, „Więź” 25 (1982), nr 10, s. 115–125.

NETOTEKA

Seminarium naukowe. Ks. profesor Bolesław Kumor na tle epoki, Nowy Sącz – Niskowa, 6–7 grudnia 2007 roku, red. H. Szewczyk. [Źródło: https://sadczezanin.info/sites/default/files/repository/publikacje/seminarium_ks_kumor_na_tle_epoki.pdf] [dostęp 08 grudnia 2017].

STRESZCZENIE

**Podręczniki do historii Kościoła i wybrane monografie Księdza
Profesora Bolesława Kumora**

Opracowanie obejmuje analizę podręczników i ważniejszych monografii ks. profesora Bolesława Kumora. Podręczniki to: *Historia Kościoła* i praca zbiorowa – *Historia Kościoła w Polsce*. Wybrane monografie to: *Ustrój i organizacja Kościoła Polskiego w okresie niewoli narodowej 1772–1918*; *Dzieje polityczno-geograficzne diecezji tarnowskiej*; *Diecezja tarnowska. Dzieje ustroju i organizacji 1786–1985*; *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*. Omówione prace związane były z dwoma głównymi nurtami w twórczości naukowej ks. B. Kumora: dydaktyka oraz wiodący nurt badań – ustrój i organizacja Kościoła. Spośród wielu wartościowych nurtów w dorobku naukowym ks. B. Kumora dwa wskazane należy uznawać za najbardziej rozwinięte i ukoronowane publikacjami książkowymi.

Słowa kluczowe: Historiografia, historia Kościoła, nauczanie historii Kościoła, ks. Bolesław Kumor, ustrój i organizacja Kościoła.

ABSTRACT

**Rev. Professor Bolesław Kumor's history of the Church textbooks
and selected monographs**

The study focuses on the analysis of Rev Prof. Bolesław Kumor's textbooks and monographs. The textbooks are as follows: *The History of the Church* and the joint publication *The History of the Church in Poland*. The selected monographs are detailed below: *The Structure and Organization of the Polish Church during the National Captivity 1772–1918*, *The Political and Geographic History of the Diocese of Tarnów*, *The Diocese of Tarnów. The History of Structure and Organization 1786–1985*, *The History of the Diocese*

of Krakow until 1795. The presented works were connected with the two major areas of Rev. Kumor's scholarly career: teaching and the main focus of his research – the structure and organization of the Church. Rev. Bolesław Kumor studied various significant issues but these two aforementioned areas of his interest should be regarded as the most thoroughly explored and crowned with publications.

Keywords: historiography, the history of the Church, teaching the history of the Church, Rev. Bolesław Kumor, the structure and organization of the Church.